

УДК 94(477:393:323.15)“1960/1970”

Н. М. Кіндрачук

ПРОТИСТОЯННЯ РАДЯНСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ПЕРІОД СТВОРЕННЯ І ВПРОВАДЖЕННЯ НОВОЇ РАДЯНСЬКОЇ ОБРЯДОВОСТІ (60–70–ті рр. ХХ ст.)

У статті досліджено протистояння радянської та української національної ідентичності протягом 60–70-х рр. ХХ ст., розкрито сутність, процес створення та штучне запровадження в життя українців нової радянської обрядовості, яка стала зручним інструментом для пропаганди комуністичної ідеології в УРСР, позбавлення історичної пам'яті та гальмування національної самобутності українського народу, викоринення традиційних засад національної культури. Охарактеризовано докорінні зміни в державній політиці у сфері релігії, відображено трансформацію релігійних ритуалів в атеїстичні, показано позицію представників титульної нації України щодо релігійних переслідувань з боку комуністичної влади, подано оцінку ролі церкви в культурно-духовному житті українців, утвердженні їхнього національного менталітету та збереженні споконвічних українських цінностей, звичаїв, традицій та віри.

Ключові слова: українці, національна ідентичність, українські традиції, християнські цінності, протистояння, радянська обрядовість, атеїстична свідомість.

Протягом багатьох віків особливе місце в культурно-духовному житті українців посідали звичаї, традиції та обряди. Саме в них найяскравіше відображалася історія, моральні цінності й культурні надбання українського народу, його боротьба проти національного гніту, прагнення до волі та незалежності. Українська обрядовість завжди мала велике суспільне, пізнавальне, виховне та патріотичне значення, формувала національний світогляд українців. Однак, у добу атеїзму вона зазнала нищівних руйнувань. Протягом 60-х – 70-х рр. ХХ ст. розпочалося інтенсивне витіснення споконвічних церковно-релігійних і традиційно народних звичаїв та обрядів титульної нації України. Натомість штучно розроблялася та активно запроваджувалася нова радянська обрядовість головною метою якої стало комуністичне виховання радянської людини, позбавленої релігійних переконань. Сповідування комуністичною ідеологією атеїзму “підривало” соціально-психологічну стійкість українського народу, порушувало традиційні засади національної культури, послаблювало національну ідентичність та колорит. Це була ще одна цеглинка закладена у твердиню денаціоналізації, русифікації, національного нівелювання українців [1, арк. 92, 94].

Зі здобуттям незалежності України, демократизацією суспільно-політичного життя суспільства, відкриттям доступу до багатьох архівних джерел були створені сприятливі умови для вільного, неупередженого вивчення радянського минулого українського народу та подолання духовної кризи, яка гостро постала в період існування СРСР. З огляду на це, всебічне дослідження протистояння радянської та української національної ідентичності протягом 60-х – 70-х рр. ХХ ст. постійно зберігає свою актуальність і потребує нових наукових досліджень.

Питання становлення культурно-релігійного життя українців, формування їх національної свідомості протягом другої пол. ХХ ст. частково висвітлено в працях таких авторів, як: А. Аль-Анні та Н. Кузіна [2], І. Андрухів [3], Ю. Каганов [4], В. Марчук [5], О. Михальчук [6], К. Онуфрійчук [7] та ін. В поле зору науковців потрапляли тільки окремі аспекти зазначеної теми, зокрема дослідження еволюції української обрядовості в контексті історії, осмислення повсякденного виміру життя за допомогою вивчення духовної культури суспільства, з'ясування сутності релігійної політики радянської влади, аналіз радянських свят і обрядів у контексті ідеологічної політики в УРСР тощо. Однак, в науковій літературі досліджувана тема досі залишається недостатньо вивченою. Це дає нам можливість продовжити роботу у цьому перспективному напрямку.

Отже, в центрі уваги даної статті – дослідження протистояння радянської та української національної ідентичності в період створення і впровадження нової радянської обрядовості, висвітлення нищівної руйнації традиційних для титульної нації України суспільно-побутових звичаїв, обрядів, церковних свят протягом 60-х – 70-х рр. ХХ ст.

В окреслений період, пануюча адміністративно-командна система взялась за створення та штучне насадження своєї нової радянської обрядовості, яка мала на меті виховати з кожного українця зрусифікованого громадянина радянського типу без національної ідентичності. Українські споконвічні церковно-релігійні і традиційно народні звичаї трактувалися як “пережитки” минулого, архаїчні, навіть реакційні елементи побуту. “...Україна стала плацдармом найжорстокішої так званої інтернаціоналізації: шельмування й заборони наших звичаїв та обрядів, мови, пісень, релігії, побуту, моралі, звичаєвого права – всього того, чим традиційно жив і пишався український народ” [8, с. 14].

З початку 60-х рр. ХХ ст. з ініціативи ЦК КПУ все частіше стали проводитися конференції, семінари та наради на яких обговорювали заходи щодо впровадження в життя радянських обрядових нововведень. На кінець 1964 р., з метою їх популяризації, в переважній більшості областей УРСР, були створені спеціальні комісії, а 24 грудня 1969 р. при Президії ВР УРСР – Республіканську комісію по вивченню і впровадженню в побут нових громадянських свят і обрядів [2, с. 42].

Для ефективності даної роботи радянським керівництвом паралельно здійснювався відповідний тиск на духовенство. За проведення релігійних обрядів переслідувалися священики, руйнувалися культові

споруди, закривались церкви, за самочинне відкриття яких передбачалося ув'язнення строком до 10 років [5, с. 247]. Це насамперед стосувалося греко-католицької церкви, яка протягом декількох століть залишалася опорою для національної консолідації українців, особливо західного регіону, в боротьбі за відродження державної незалежності України. У ЗМІ та в окремих наукових виданнях поширювалися ідеологічні штампи про “злочинну антинародну діяльність уніатів”, “їх зв'язки з українськими буржуазними націоналістами та німецько-фашистськими каральними органами” [3, с. 25]. Вбачаючи у пробудженні національної свідомості пряму загрозу існуванню тоталітарному комуністичному режимові, радянська влада вдалася до арештів та інших репресивних акцій [5, с. 248]. Така релігійна дискримінація українців викликала потік скарг і заяв на адресу центральних партійних й державних установ, під якими, в більшості, стояли десятки, сотні, а то й тисячі підписів обурених віруючих [9].

З острахом українці все ж таки наважувалися активно відвідувати храми по всій території України, навіть там, де церкви були закриті чи навіть зняті з реєстрації. Всупереч атеїстичній пануючій ідеології вони продовжували відзначати великі релігійні свята – Вербну неділю, Великдень, Різдво, Водохрещення, Трійцю та ін. З огляду на це, у постанові “Про завдання партійної пропаганди у сучасних умовах” від 9 січня 1961 р. відзначалося, що партійні організації на місцях не реагують належним чином на прояви націоналізму, космополітизму, “іноді займають пасивну позицію по відношенню до ворожої марксизму-ленінізму ідеалістичної, релігійної ідеології”, тому від партійних органів на місцях вимагалось посилити боротьбу з релігійними пережитками” [10, с. 19]. До прикладу, в українських колядках та щедрівках радянське керівництво вбачало прояви “буржуазного націоналізму”. Так, 20 грудня 1972 р. КДБ при РМ УРСР “цілком таємно” доповідав ЦК КПУ про те, що “окремі націоналістично налаштовані особи, в основному з числа колишніх учасників хору “Гомін”, вживають заходів щодо проведення т. зв. “колядок” і “щедрівок”... як однієї з легальних форм залучення нових людей в “український рух...””, адже в тексті однієї з колядок звучала фраза: “Боже, волю Україні дай!” [11, с. 344]. З огляду на це, Комітет держбезпеки при РМ УРСР вважав за необхідне вжити заходи по попередженню можливих спроб використовувати колядки українськими націоналістами у ворожих цілях [11, с. 345].

Релігійним святам офіційно протиставлялися нові радянські свята: ювілеї колгоспів, радгоспів, свята праці, урожаю, річниці жовтневої революції, День народження В. Леніна, День Радянської Армії та ін. Потрібно наголосити на тому, що під час проведення радянської обрядовості дуже рідко лунала українська мова, а самі святкування в УРСР і в інших республіках були аналогічними і зводилися до встановлення державних прапорів, урочистих клятв на вірність комуністичним ідеям та справі комуністичної партії [7, с. 92].

Великою популярністю в той час користувалися урочисті реєстрації шлюбів в “Палаці щастя”, де представники РАГСу вручали молодим шлюбне посвідчення. Молодята, які підтримували нові радянські обряди, одержували доступ до дефіцитних товарів – весільних суконь, обручок, дитячого одягу, колясок тощо [4, с. 188]. До осіб, що дотримувалися християнських засад створення сім'ї, ставлення збоку владних органів не було прихильним, адже обряд укладання шлюбу в церкві вважався явищем ганебним і таким, що підлягає громадському осудові. Однак, наприкінці 70-х рр. ХХ ст. по Україні укладення церковного шлюбу після офіційної реєстрації все ж таки здійснювала майже третина молодят [12, арк. 7].

В умовах будівництва атеїстичного суспільства таїнство хрещення також виявилось ідеологічно шкідливим. Активна антирелігійна робота проводилася навіть в жіночих консультаціях та пологових будинках. До прикладу, у 1970 р. у пологовому будинку м. Рівне було обладнано радіовузол, який 2–3 рази на тиждень транслював лекції на атеїстичні теми [13, арк. 7]. У жіночих консультаціях проводилися індивідуальні бесіди із вагітними жінками про шкоду хрещень. Проте, не зважаючи на потужні релігійні переслідування, українці таємно, часто в нічну пору, подекуди в інших районах і навіть областях продовжували охрещувати своїх дітей. Так, якщо в 1962 р. в церквах було охрещено 341 тис. дітей, що становило 41,2 % від загальної кількості новонароджених у республіці, то вже через два роки таїнство хрещення пройшло більше 370 тис. немовлят [14, арк. 61]. Станом на 1972 р. частка охрещених дітей в УРСР зросла до 45 %, зокрема у Волинській області цей показник становив – 66,8 %, Ровенській – 53,9 %, Київській – 53,5 %, Львівській – 53,1 %, Сумській – 52,1 %, Донецькій – 46,8 %, Харківській – 46,7 %, Вінницькій – 45,1 % [6, с. 325].

Потрібно відзначити й те, що похорони за радянською обрядовістю повинні були також проводитися без участі духовництва. Однак, серед українців відсоток прихильників церковних поховань все ж таки залишався досить високим. Загалом, наприкінці 1960-х – на початку 70-х рр. ХХ ст. за церковним обрядом хоронили 69–72 % осіб [6, с. 325]. Все частішими ставали випадки, коли людину хоронили за радянським поховальним звичаєм, а потім брали землю з могили і несли до церкви, де священик проводив над нею службу, як над покійником [15, с. 124–125].

Усвідомлюючи пасивність українців до радянської обрядовості комуністична правляча верхівка розгорнула масштабну атеїстичну роботу з молоддю. Підліткам було заборонено брати участь в церковному житті та навчатися релігії. Так, наприклад, Кримський обком комсомолу під час проведення релігійних свят виставляв на підходах до церков комсомольські патрулі, які мали перехоплювати дітей, що йшли до храму з батьками [16, арк. 52], а директор школи с. Грузьке Барішівського району Київської області спробував залишити й закрити на цілу ніч дітей у школі тільки за те, що вони з родичами відвідали сільську церкву [17, арк. 278]. Вчителі активно організовували атеїстичні екскурсії, працювали з віруючими батьками, проводили із ними бесіди на антирелігійні теми. У вищих навчальних закладах для студентів було введено спеціальний курс “основи атеїзму”. Серед молоді активно розповсюджували брошури, які містили практичні матеріали та рекомендації щодо проведення радянської обрядовості. 1 вересня 1974 р. Республіканська комісія по вивченню і впровадженню в побут нових громадянських свят і обрядів затвердила удосконалені варіанти

сценаріїв “Урочистої реєстрації шлюбу” та “Урочистої реєстрації новонародженого” [18, с. 68]. Дані факти підтверджують існування цілої системи дій, спрямованих на знищення релігійного світогляду молодого покоління українців. Однак, “офіційні форми, матеріально та ідейно заохочувані владою, являли собою мовби безжиттєвий наріст на живому дереві духовного життя українців” [19, с.714].

Отже, протягом 60-х – 70-х рр. ХХ ст. партійні ідеологи тоталітарної держави штучно розробляли та активно запроваджували в життя титульної нації України нову радянську обрядовість, яка мала виховати з кожного українця справжнього будівника комунізму з атеїстичною мораллю. Розпочалося насильницьке витіснення із масової свідомості українського народу споконвічних звичаїв та традицій, що носили релігійний характер та викликали історико-культурні асоціації, відчуття історичного коріння. Натомість насаджувалися радянські догмати та цінності тодішнього політичного режиму, який ігнорував національні та релігійні питання та кваліфікував їх як злочин проти “соціалістичної і комуністичної ідейності”. Радянські обрядові нововведення стали засобом здійснення політики денационалізації, асиміляції українців, ведення рішучої боротьби з проявами “українського буржуазного націоналізму”.

Антирелігійна, антиукраїнська політика партійно-радянських органів, що ґрунтувалася на масовому закритті релігійних громад, руйнуванні культових споруд, переслідуванні духовництва, викликала активну протидію з боку українського народу. Опозиційно налаштовані до комуністичної ідеології та адміністративної системи представники титульної нації України писали численні петиції і скарги у найвищі державні інстанції, організували цілодобові чергування біля ще не відібраних монастирів і храмів, продовжували зберігати свої багатотисячолітні національні звичаї, традиції та залишалися вірними християнським цінностям. Протистояння радянської та української національної ідентичності в 60-х – 70-х рр. ХХ ст. в черговий раз продемонструвало нескореність, силу і могутність української нації, її прагнення до волі та незалежності та підготувало міцний фундамент для наступного етапу боротьби українського народу за демократизацію суспільства.

Джерела та література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління (далі ЦДАВОУ). – Ф. 511. Радіотелеграфне агентство України РТАУ при Раді Міністрів РСР. – Оп. 1. – Спр. 354. Інформація РТАУ про республіканську нараду з впровадження в побут нових громадянських обрядів. – 1964 р. – 137 арк.
2. Аль-Анні А. Державна політика по впровадженню радянської обрядовості в Українській РСР / А. Аль-Анні, Н. Кузіна // Етнічна історія народів Європи : зб. наук. праць. – К., 2012. – № 38. – С. 40–44.
3. Андрухів І.О. Політика радянської влади у сфері релігії та конфесійне життя на Прикарпатті в 40-80-х роках ХХ ст. Історико-правовий аналіз : автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Андрухів Ігор Олексійович; Ужгород. нац. ун-т. – Ужгород, 2006. – 36 с.
4. Каганов Ю. Радянські свята та обряди в контексті ідеологічної політики в Україні другої половини ХХ ст. / Ю. Каганов // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: ЗНУ, 2013. – Вип. 26. – С.186–194.
5. Марчук В.В. Церква, духовність, нація. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. / В.В. Марчук. – Івано-Франківськ: Плай, 2004. – 464 с.
6. Михальчук О.Л. Волинське село: культура, освіта, релігійне життя (1964–1985 рр.): дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01 / Михальчук Оксана Леонтіївна; Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – Луцьк, 2010. – 242 с.
7. Онупфрійчук К. Історіографія вивчення міської весільної обрядовості в Україні (50–80-ті роки ХХ століття) / К. Онупфрійчук // Народна творчість та етнологія. – К., 2015. – № 2. – С. 93–103.
8. Кривчик Г. Запровадження нових свят і обрядів в українському селі в 1960–1980-і роки: здобутки та перекошення / Г. Кривчик, О. Щербаківа, Ю. Яворський // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського : зб. наук. праць. – Серія: Історія. – Вінниця, 2003. – Вип. VI. – С. 86–93.
9. ЦДАВОУ. – Ф. 4648. Уповноважений Ради у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР. – Оп. 1. – Спр. 443. Журнал реєстрації скарг і заяв віруючих за 1964–1965 рр. – 285 арк.
10. Андрухів І. Політика радянської влади у сфері релігії у західній Україні у першій половині 60-х рр. ХХ ст. / І. Андрухів, Р. Калюжний, А. Шевченко // Юридичний вісник. – Київ, 2011. – № 3. – С. 19–23.
11. Політичні протести й інакodomство в Україні (1960–1990): документи і матеріали / [упор. В. М. Даниленко]. – К. : Смолоскип, 2013. – 736 с.
12. ЦДАВОУ. – Ф. 2. Рада міністрів Української РСР. – Оп. 14. – Спр. 2649. Документи про впровадження нових радянських обрядів і традицій в побут населення УРСР. – 1978. – 78 арк.
13. Галамай О. Радянські традиції чи релігійні обряди? / О. Галамай. – [Електронний ресурс]. – режим доступу: rchiv.lv.ua/index.php/arkhiv-u-zmi/publikatsii-v-presi/131-o-gаламай-радянські-традиції,-чи-релігійні-обряди.html.
14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГОУ). – Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України. – Оп. 24. – Спр. 5663. Довідки, ідеологічного відділу ЦК КПУ, листи, звіти, інформації обкомів партії, уповноваженого Ради у справах російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по УРСР, уповноваженого Ради у справах релігійних культів при Раді Міністрів УРСР, звіти про релігійну обстановку в республіці, про стан і заходи покращення науково-атеїстичного виховання трудящих УРСР, про Почаївську лавру, про громадянські обряди на території УРСР та інші питання за 1963 р. – 228 арк.
15. Келембетова В. Побут і релігійні пережитки: етнографічно-соціологічне дослідження / В. Келембетова. – К.: Наукова думка, 1974. – 191 с.
16. ЦДАВОУ. – Ф. 4648. Уповноважений Ради у справах Російської православної церкви при Раді Міністрів СРСР по Українській РСР. – Оп. 1. – Спр. 324. Інформації і доповідні записки про процеси і явища які проходили в релігійних організаціях УРСР за 1962 р. – 82 арк.
17. Центральний державний архів громадських об'єднань України. – Ф. 1. Центральний Комітет Комуністичної партії України. – Оп. 24. – Спр. 12. Питання віросповідань. Церкви і молитовні будинки. – 317 арк.
18. Матлин М.Г. Свадебный обряд / М.Г. Матлин // Современный городской фольклор. – М.: Российск. гос. гуманит. ун-т, 2003. – С. 370–390.
19. Попович М. В. Нарис історії культури України / М.В. Попович. – К.: АртЕк, 1998. – 728 с.

Kindrachuk N. M. Confrontation of Soviet and Ukrainian national identity during the creation and implementation of the new Soviet ritualism (the 60's and 70's of the XXth century)

The confrontation of Soviet and Ukrainian national identity during the 60's and 70's of the XXth century has been investigated in the given article. The author reveals the essence, the process of creating and artificial implementing the new Soviet ritualism in the life of Ukrainians. This ritualism became a convenient tool for popularizing communist ideology in the Ukrainian SSR, depriving historical memory and inhibiting the national identity of Ukrainians, eradicating the traditional basis of national culture. Fundamental changes in the state policy in the sphere of religion have been characterized. Transformation of religious rituals into atheistic ones has been described. The attitude of Ukraine's title nation representatives to religious persecution by the communist authorities has been shown. The author evaluates the role of the church in the cultural and spiritual life of Ukrainians, forming their national mentality, preserving original Ukrainian values, customs, traditions and beliefs.

Key words: Ukrainians, national identity, Ukrainian traditions, Christian values, confrontation, Soviet ritualism, atheistic consciousness.

Киндрачук Н. М. Противостояние советской и украинской национальной идентичности в период создания и внедрения новой советской обрядности (60–70-е гг. XX в.)

В данной статье исследовано противостояние советской и украинской национальной идентичности в течение 60–70-х гг. XX в., раскрыта сущность, процесс создания и искусственное введение в жизнь украинцев новой советской обрядности, которая стала удобным инструментом для пропаганды коммунистической идеологии в УССР, лишения исторической памяти и торможения национальной самобытности украинского народа, искоренение традиционных основ национальной культуры. Охарактеризованы коренные изменения в государственной политике в сфере религии, отражено трансформацию религиозных ритуалов в атеистические, показано позицию представителей титульной нации Украины в отношении религиозных преследований со стороны коммунистической власти, дана оценка роли церкви в культурно-духовной жизни украинцев, утверждению их национального менталитета и сохранении исконных украинских ценностей, обычаев, традиций и веры.

Ключевые слова: украинцы, национальная идентичность, украинские традиции, христианские ценности, противостояние, советская обрядность, атеистическое сознание.

УДК 929:329.7(477+73)

Н. В. Матвійчук

СТЕПАН КУРОПАСЬ: МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЇ

В статті висвітлено біографію військового УГА, представника української громади США Степана Куропася. Окреслено основні етапи життя, проаналізовано політичну та громадсько-культурну працю в США. Досліджено діяльність С. Куропася в Українському Народному Союзі, Українському Конгресовому Комітеті Америки, Злученому Українському Американському Допомоговому Комітеті, Організації Державного Відродження України та інших українських громадських та політичних організацій в Америці.

Ключові слова: Степан Куропась, Український Народний Союз, Український Конгресовий Комітет Америки, Злучений Український Американський Допомоговий Комітет, Організація Державного Відродження України.

Важливою частиною українства є діаспора, представники якої протягом багатьох років робили суттєвий внесок в дослідження проблем у різних галузях науки, творили власні наукові установи, громадські та церковні організації і сьогодні, переважно, живуть проблемами далекої батьківщини. Про українську діаспору існує низка досліджень у зарубіжній і українській історіографії. Зокрема, це праці Ю. Бачинського, Я. Чижя, В. Маркуся, В. Трощинського, А. Шевченка, А. Атаманенко та ін. Науковці спрямовують увагу на вивчення причин та передумов переселення українців в інші країни, організацію ними політичного та громадсько-культурного життя, діяльність організацій та установ, а також розглядають працю діячів української діаспори. Вагоме місце серед студій, присвячених вивченню історії української діаспори, займають персональні дослідження, які висвітлюють громадську, політичну, культурницьку та наукову роботу осіб, котрі з різних причин опинилися в інших країнах.

З-поміж громадсько-політичних діячів української діаспори в США увагу привертає постать Степана Куропася – головного контролера Українського народного союзу (далі – УНС), активного діяча Організації державного відродження України (далі – ОДВУ) та ОУН. Метою розвідки є висвітлити основні етапи життєвого шляху С. Куропася, простежити процес становлення його як громадсько-політичного та культурного діяча.

На жаль, в сучасній українській історіографії відсутні спеціальні дослідження, які б висвітлювали діяльність С. Куропася. Наявні лише нечасті згадки про нього у низці статей, які по-суті, коротко висвітлюють його внесок у ту чи іншу сферу суспільного життя закордонних українців. Зокрема, варто відзначити дослідження сина С. Куропася Мирона, в яких автор, вивчаючи життя української діаспори в США подекуди